

Idiot in konvertit

Aljoša Kravanja

Zakaj je knez Miškin »idiot«? Dostojevski je svojega junaka obdaril z lahkoverno, skoraj svetniško naravo. Prikazal ga je tudi, nedvomno po lastnem zgledu, kot epileptika. Toda v prvi vrsti je knez Miškin idiot zato, ker jemlje stvari smrtno resno. Aglaji Ivanovni, otročjemu in muhastemu bitju, se pokori brez pomišljanja. Prijatelju Hipolitu, jetičnemu študentu, je pripravljen prisluhniti tudi tedaj, ko se vsi ostali obrnejo stran. Resno pa ne jemlje zgolj ljudi. Njegova nepremišljenost se še toliko očitneje kaže v tem, da jemlje zares tudi ideje. Abstraktne ideje so prvo znamenje njegovega idiotizma.

V duhovitem prizoru na koncu *Idiota* – v »konklavu«, kot je to tipično sceno literature Dostojevskega imenoval Leonid Grosman – se zbere dobra peterburška družba, da bi proslavila zaroko kneza Miškina in Aglaje Ivanovne. Bodoči nevesti je nelagodno. Boji se, da je ne bo nerodni ženin spravil v zadrego s kakšno polomijo (in polomija se pri Dostojevskem vedno zgodi: kajti ruski pisec je že stoletje pred Larryem Davidom izumil *comedy of awkwardness*). Kaj torej zagode knez Miškin? Govori preglasno, v rdečico spravi bodočega tasta in taščo, na posled razbije dragoceno družinsko vazo. Toda to bi gostitelji še pretrpeli, če ne bi nesrečni knez storil nekaj še toliko bolj bizarnega: v strastnem nagovoru napade katolicizem in, že na robu epileptičnega napada, poda hvalnico ruskemu pravoslavlju. »Rimskokatoliška vera je celo slabša od samega brezboštva,« pravi Miškin. »Ateizem samo oznanja nič, katolicizem gre pa še naprej: oznanja izmaličenega Kristusa, ki ga je sam popačil in osramotil, nasprotje Kristusa!« »Pri nas ne verujejo šele samo nekateri izjemni stanovi, ki so izgubili korenine; tam, v Evropi, so pa že strahotne množice navadnega ljudstva začele izgubljati vero!« In tako dalje.

Čeprav ni za omizjem nobenega katolika, bi si Aglaja Ivanovna težko zamislila hujšo polomijo od knezove ljubezni do idejnega sveta. »Nikoli v življenju ga nisem imela za ženina. Zame je ravno tako tujec kakor vsak drug,« zabrusi po koncu večera. Ta sklep pa bi nam moral dati misliti. Če namreč obstaja pisatelj 19. stoletja, ki je svojo literaturo prepojil z raztopino splošnih idej, s premislekom o abstrakcijah, kot sta nihilizem in morala, je bil to nedvomno Dostojevski. Kot pravi Vladimir Nabokov v svojih *Predavanjih o ruski literaturi*: »Če podrobneje

preučite kakšno izmed njegovih del, denimo *Brate Karamazove*, boste opazili, da naravni okoliši in vse stvari, ki pripadajo čutni zaznavi, komajda obstajajo. Edina pokrajina je pokrajina idej, moralna pokrajina.« Toda kljub temu je knez Miškin smišen prav zato, ker je avtohtoni prebivalec te pokrajine. Še več, Dostojevski, veliki sovražnik katolicizma, se knezu posmehuje ravno tedaj, ko mu položi v usta svoje lastne ideje. Paradoks, vreden podrobnejše analize.

Dostojevski, kolumnist

Dostojevski je večino svojih del ustvaril v sredini 19. stoletja, v intelektualnem ozračju, ki bi po današnjih kriterijih jasno ustrezalo kulturnemu boju. Obstajala je napredna, liberalna stran, na kateri najdemo literarnega teoretika Aleksandra Belinskega in Nikolaja Černiševskega, socialista, s katerim je Dostojevski prikrito polemiziral v *Zapiskih iz podpodja*. Na desnici so delovali misleci, kot je bil Solovjev, prijatelj in občudovalec Dostojevskega; pomembno je bilo gibanje »počvenikov«, globoko konzervativnih narodnjakov, med katere se je uvrščal tudi avtor *Idiota*. Dostojevski je bil torej domač v abstraktnih idejah. To nam razkrije že bežen vpogled v »Dnevnik pisatelja«, podlistek, ki ga je objavljaval v svojem časniku *Graždanin*. Pravzaprav je bil poklicni kolumnist in sledi bojevite, kolumnistične polemike najdemo tudi v njegovih največjih romanih. Vsi njegovi veliki liki, figure, kot so Raskolnikov, Aljoša in Ivan Karamazov, podpodni človek in Stavrogin iz *Besov*, so poosebitve idej, ki jih je mogoče prevesti neposredno v kulturnobojno polemiko. Aljoša Karamazov je personifikacija ruskega bratstva; Raskolnikov je ilustracija abstraktne teze, da cilj posvečujo sredstva; Stavrogin je figura skrajnega nihilizma; podpodni človek je poosebljenje ideje, da trpljenja ni mogoče spraviti s svetom.

A kljub temu je Dostojevski poznal omejitve literarne rabe idej. Trije osrednji liki njegovih romanov, trije »veliki grešniki« – Stavrogin, Ivan Karamazov in do neke mere tudi Raskolnikov – propadejo natanko zato, ker abstraktna ideja, na kateri jih je zasnoval njihov stvaritelj, trči ob njihovo duševno substanco. Dostojevski je bil namreč predober psiholog (Nietzsche je npr. v *Antikristu* dejal, da je našel sebi enakega poznavalca človeške

duše samo v tem ruskem piscu), da se ne bi zavedal navzkrižja med togostjo splošnih idej in »duševno dejanskostjo« svojih likov, če uporabimo Lukásev izraz. Vsa tragedija Ivana Karamazova je v njegovi nepripravljenosti, da bi *dejansko bil ideja*, da bi radikalni ateizem popeljal do njegovih skrajnih konsekvenc (od tod njegova groza pred Smerdjakovim, ki to dejansko stori). Beseda Dostojevskega-psihologa obvelja nad besedo Dostojevskega-polemičnega intelektualca.

To nasprotje ne bi moglo biti izraženo jasneje kot v omenjenem prizoru iz *Idiota*. Besede, ki jih Dostojevski položi v usta knezu Miškinu – podpora ruskemu panslavizmu, odpor pred socializmom in katolicizmom, strastna privrženost pravoslavlju in njegovi vpetosti v življenje ruskega človeka – sicer izražajo pisateljevo lastno stališče. A kljub temu so te abstraktne ideje prikazane v posmehljivi, klovnovski luči. Ko jih Dostojevski združi z duševno konstelacijo, tipično za svojo literaturo, s »konklavom«, v katerem se zberejo osrednji liki iz romana, postanejo domislice idiota. Knez Miškin v svojem nastopu namreč pozabi to, kar je vedel sam pisatelj: med duševnostjo in abstraktnimi idejami – torej med idejami, s katerimi je dnevno rokoval Dostojevski-kolumnist – moramo vzdrževati razkorak. V nasprotnem primeru bomo izpadli kot *freak*. Ali kot idiot.

V mojih idejah ni moje duše

Na tej točki se je vredno ustaviti. Kaj je bistvo kulturnega boja ali idejne polemike? Kaj natanko je spregledal knez Miškin? Ključno pri vsakem kulturnem boju je dejstvo, da smo mi sami, torej mi, ki govorimo, radikalno izvzeti iz svojega govora. To seveda ne pomeni, da Dostojevski-kolumnist ali sodobni idejni bojevniki ne govorijo v prvi osebi, da se ne sklicujejo na »pravo do lastnega mnenja«. Ne, reči hočem nekaj drugega. Izvzetost govornika iz kulturnobojne polemike prej pomeni dejstvo, da ni njegovo lastno mnenje nikoli resnični zastavek debate. Njegovo stališče, pa naj bo to mnenje narodnjaka ali progresivca, je vselej že izgotovljeno. Do tega mnenja potemtaka ne bo nikoli privzel odnosa, ki bi bil duševen, zaskrbljen, vprašujoč, tako kot tudi v svojem diskurzu ne bo nikoli videl polja, v katerem bi lahko izgubil ali ponovno pridobil sebe samega. Njegov govor je tako rekoč brez povratne svojine. Nasprotno: vsa skrb – in te skrbi je ogromno – je v idejni polemiki namenjena zgolj stališčem drugih ljudi, sogovornikom, nasprotnikom. Mnenjske bojevnike vselej preganja skrb, da obstajajo mediji, ideologija, *agents provocateurs*, plačani skušnjavci ali internetni troli, ki bodo druge ljudi zapeljali v napačno stališče. Drugi je

nekdo, ki je lahko zaveden. Kulturni boj je zato v svojem bistvu generalizirana skrb za duše drugih ljudi.

Toda ta izvzetost moje duše iz mojega govora ima neko zanimivo posledico. Ravno zato, ker idejni bojevniki meni, da so njegova prepričanja enkrat za vselej izgotovljena in da je treba skrbeti le še za stališča drugih, lahko prične sam verjeti v karkoli. Ker moram poskrbeti za mnenje drugih, pravi idejni bojevniki, moram včasih taktično privzeti stališča, ki jih »v resnici« ne bi zagovarjal; z drugimi besedami, prav absolutna izgotovljenost in s tem izvzetost lastnega stališča mi omogoča, da to mnenje poljubno prilagam zahtevam polemične situacije. Ker je moje stališče izgotovljeno, je izvzeto iz debate; in ker je izvzeto iz debate, lahko to mnenje navsezadnje postane karkoli. Od tod groteskna taktična zaveznitva, prisotna v vsakem kulturnem boju. Od tod absolutna fluidnost javnega mnenja, ki daje istočasno vtis toge doslednosti.

Figura spreobrnjenca

Toda ne smemo se zmotiti: ta spremenljivost polemičnih stališč ni identična konvertitstvu. Razlika med njima postane očitna ravno na primeru Dostojevskega, ki je bil konvertit v političnem, kulturnobojnem smislu besede.

V poznih štiridesetih je Dostojevski, zlasti po zaslugi *Bednih ljudi*, spadal v krog Aleksandra Belinskega, naprednjaka in prozaično usmerjenega pisca. Še več, zaradi sodelovanja v prevratniški skupni pod vodstvom radikalca Mihaila Petraševskega, ki bi danes nedvomno veljala za levičarsko, je bil celo obsojen na prisilno delo v Sibiriji. Šele med bivanjem v kazenski koloniji se je navzel konzervativnih stališč, po katerih je znan danes (in zaradi katerih ga med drugim častijo tudi najslabši konzervativni misleci *à la* Aleksandr Dugin). Ta sprememba stališča, ta *metanoia* ali *change of mind*, če uporabim lepa tuja izraza, se ni zgodila nepremišljeno ali zgolj iz taktičnih razlogov. Bila je storjena na podlagi močno doživete solidarnosti, ki jo je izkusil med bivanjem s kaznjenci iz preprostih slojev. Bila je storjena na podlagi nekega dogodka v duševni dejanskosti.

Dostojevski je torej poznal silo konvertitstva. Še več, sam nimam nobenega dvoma, da se je kot novorojeni konzervativec ali »počvenik« vsaj enkrat znašel v Miškinovi situaciji in se pred družbo somišljenikov osmešil s svojim pretiranim zanesenjaštvom. V čem je torej to nasilje konverzije? V tem, da spreobrnjenec svoje lastno prepričanje prvič predstavi kot zastavek v kulturnobojni polemiki. V nasprotju z običajnim idejnim bojevnikom, v nasprotju s kakšnim uglednim piscem, ki se že celo

življenje vojskuje z istim nasprotnikom, ne da bi se za trenutek vprašal, v kakšnem razmerju do izrečenega stoji on sam – v nasprotju z njim postavi konvertit svojo dušo v osrčje svojega govora. Ne obstajajo blagi spreobrnjenci; ne obstaja spreobrnjenec, ki bi hotel hoditi po zmerni poti. Da bi se namreč sploh lahko spreobrnil, je moral najprej ugotoviti, da se njegov idejni govor nanaša na njegovo dušo, da je njegov govor nekaj »svoje-ga«. Konvertit mora najprej ugotoviti, da govori prav on sam, da bi lahko nato začel govoriti drugače. In nekdo, ki je spregovoril prvič, nedvomno ne bo uporabljal milih besed.

A cena te konverzije je jasna. V kulturnoboju okolju, ki vedno računa na maksimalni razmik med izrečenim in notranjim življenjem, bo konvertit na koncu obveljal za *freaka*. Miškin bo, na grozo Aglaje Ivanovne, izpadel kot idiot.

Konvertit je absolutna motnja v svetu, v katerem je treba vzdrževati razmik med govorom in lastno duševnostjo. Motnja je prav zato, ker iz idejnega stališča, iz gole pozicije v kulturnoboju polemiki, naredi nekaj globljega: namreč prepričanje (in zanimivo je, da že sama beseda »prepričanje«, ki je kalk nemške *Überzeugung*, implicira gibanje konverzije: prepričanje ima samo nekdo, ki je bil *prepričan*, ki je šel *preko* in prestopil na

drugo stran). Spreobrnitev poglobi politično polemiko, iz nje napravi metaforo religiozne usode.

Med tremi velikimi naturami romanov Dostojevskega – Stavroginom, Ivanom Karamazovim in Raskolnikovom – lahko na koncu upa na odrešitev le Raskolnikov. Preživeti mu uspe natančno zato, ker izvede spreobrnitev: iz progresističnega, ultraracionalističnega, cilj-posvečuje-sredstva idejnega sveta prestopi v globoko občuteno vez s preprostim ruskim človekom. Šele z gibanjem spreobrnitve mu uspe doseči pomiritev napetosti, ki zaznamuje junake romanov Dostojevskega: napetosti med idejo, na kateri so osnovani, in lastno duševno resničnostjo. Spreobrnitev je način, kako naredi iz abstraktne ideje *dogodek lastne duševnosti*.

Spreobrnitev je način, kako se junak Dostojevskega sprijazni s tem, da ga je njegov stvaritelj zasnoval kot personifikacijo abstraktne ideje. Pripoved o težavnem gibanju spremembe mišljenja je navsezadnje tudi način, kako se spravi Dostojevski-intelektualec z Dostojevskim-pisateljem, idejni bojevnik z avtorjem psihološkega romana.

Zgodba o spreobrnjencu je več kot le epizoda iz literarne zgodovine: je prilika o usodi javno izrečene besede. ●